

het *obenbleiben* als een uitdaging ziet voor zijn protagonisten, die elke generatie opnieuw hun maatschappelijke positie moeten zien te consolideren, is het voor Dudok van Heel een vanzelfsprekendheid. Zo ontzegt hij aan zijn gegevens een wetenschappelijke samenhang. Het boek heeft een evidente waarde voor wie op zoek is naar gegevens over bepaalde personen of families, maar ontbeert een innerlijke systematiek die zich laat analyseren.

MAARTEN PRAK,
UNIVERSITEIT UTRECHT

Middeleeuwen

Willemsen, Annemarieke, *Dorestad. Een wereldstad in de middeleeuwen* (Zutphen: Walburg Pers, 2009, 191 blz., ISBN 978 90 5730 627 3).

Het lijkt wel of Dorestad, waarschijnlijk de belangrijkste vroegmiddeleeuwse vindplaats van Nederland, heel lang niet de publieke aandacht heeft gekregen die het verdient. Ook al heeft de handelsstad bij het huidige Wijk bij Duurstede niet meer dan anderhalve eeuw gebloeid (tussen ongeveer 700 en 850), toch was er in de Karolingische tijd de belangrijkste muntslag gevestigd na die van het koninklijk hof, werden er luxe-artikelen uit alle windstreken verhandeld en is de stad zo goed in de historische bronnen uit die tijd terug te vinden dat het 'internationale' belang van dit *emporium* als een paal boven water staat. Merkwaardig genoeg bleek dit tot eind jaren zestig van de twintigste eeuw onvoldoende aanleiding voor meer onderzoek dan een enkel bescheiden opgravinkje. Sterker nog: zodra in de jaren 1840 was vastgesteld dat Dorestad in de buurt van Wijk bij Duurstede had gelegen, vertrok niemand een spier terwijl de lokale bevolking een groot deel van het bodemarchief afgroef op zoek naar oude beenderen voor de beendermeelindustrie.

Gelukkig heeft de Nederlandse archeologie zich vanaf pakweg 1967 gerevancheerd: wat er nog over was van Dorestad werd gedurende een decennium het grootste opgravingsproject dat Nederland ooit heeft gekend, en sinds die campagne zijn er regelmatig kleinere opgravingen geweest. De schaal van het Dorestad-project, dat werd uitgevoerd door de toenmalige Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek onder leiding van W.A. van Es, was echter dermate ambitieus dat er nog steeds wordt gewerkt aan publicatie. Hoewel er inmiddels wel wetenschappelijke deelstudies zijn verschenen naar aanleiding van de opgravingen, heeft Dorestad het grote publiek nog maar nauwelijks weten te bereiken.

Dat is jammer, zo schrijft Willemsen in haar inleiding, want zo zou de indruk gewekt kunnen worden dat 'de vondsten van Dorestad eigenlijk een beetje tegenvallen' (8). Eén van de bedoelingen van haar boek, dat hoort bij de gelijknamige tentoonstelling in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden, is dan ook het tonen van de unieke en rijke materiële cultuur van vroegmiddeleeuws Dorestad aan een publiek dat nu eens niet uit louter geleerden bestaat. In tien korte, maar zeer uitvoerig geïllustreerde hoofdstukken behandelt Willemsen aspecten van de stad en haar inwoners, telkens aan de hand van archeologische vondsten. De thema's zijn gevarieerd en goed gekozen. Na een kort overzicht van de geschiedenis van de opgravingen (hoofdstuk 1), wordt er eerst aandacht besteed aan het dagelijks leven in Dorestad (hoofdstukken 2, 3, 4), gevolgd door een hoofdstuk over de beroemde fibula van Dorestad (hoofdstuk 5). Daarna worden meer algemene thema's aangesneden, achtereenvolgens Dorestad en de rivier (hoofdstuk 6), haar positie als handelsstad (hoofdstuk 7), een hoofdstuk over internationale handel (hoofdstuk 8), het Vikingen-probleem in de vroege middeleeuwen (hoofdstuk 9) en een aardig slothoofdstuk over het *Nachleben* van Dorestad in kinderboeken en op schoolplaten (hoofdstuk 10). De hoofdstukken zijn steeds zo opgezet dat de gevonden voorwerpen de hoofdrol spelen en, als het ware, het verhaal

vertellen, waar mogelijk aangevuld met ander archeologisch of historisch materiaal.

Willemsen, conservator van de collectie Nederlandse middeleeuwen van het RMO, is duidelijk op haar best als ze voorwerpen op deze manier aan het woord laat. Het mooiste voorbeeld daarvan is misschien wel haar bespreking van het glas uit Dorestad: ze combineert nog geen twee pagina's tekst met tien pagina's vaak sterk uitvergroete foto's van prachtige glasfragmenten. Dit is een benadering die veel lezers zal aanspreken, en die voor het beoogde doel geslaagd is. Hier en daar komen we een kleine feitelijke uitglijder tegen – zo zijn de onderschriften van de afbeeldingen 112 en 113 omgewisseld (97) en werd het Verdrag van Verdun niet in 837 gesloten maar in 843 (7) – maar dat mag de pret niet drukken.

Hoe mooi de vondsten ook gepresenteerd worden, met de manier waarop die in de context van de vroegmiddeleeuwse geschiedenis worden geplaatst gaat helaas wel het nodige mis. Dat is ten dele te wijten aan de beknoptheid van de tekst, waarin allerlei zaken nu eenmaal niet uitvoerig kunnen worden uitgelegd. Daarnaast lijkt Willemsen niet altijd goed op de hoogte van het werk dat historici in de laatste decennia hebben verricht op allerlei terreinen die ze in haar boek aansnijdt. Dat Karel de Grote als 'vader van het middeleeuwse onderwijs' wordt beschreven (51), bijvoorbeeld, is iets dat geen historicus meer zal durven beweren; dat deze keizer in elke parochie een school zou hebben laten stichten is ronduit onzin. De gepresenteerde interpretatie van de zogenaamde 'Karolingische Renaissance' is op een vergelijkbare manier enige decennia achterhaald en deels zelfs incorrect (93). Dit soort missers maakt de voorwerpen er natuurlijk niet minder mooi op, maar zonde is het wel. Het brede publiek kan zich nu weliswaar vergapen aan prachtige foto's, maar krijgt een zwaar verouderde versie van de vroegmiddeleeuwse geschiedenis voorgeschoteld.

Een ander probleem is dat van Willemsens bespreking van de mogelijke aanwezigheid van kerken in Dorestad. Op dit gebied bestaan er

allerlei vraagtekens, en Willemsen is zeker niet de enige die daarmee worstelt. Aan de ene kant zouden er heel goed één of meer kerken in Dorestad kunnen zijn geweest, maar daar staat tegenover dat daar geen enkel archeologisch bewijs voor is gevonden behalve de resten van – mogelijk – een kapelletje op één van de begraafplaatsen. Historische bronnen lossen het probleem niet op. Er is, bijvoorbeeld, een moeilijk te interpreteren laat negende-eeuwse vermelding van kerken in Dorestad in het (overigens niet Scandinavisch!) heiligenleven van de Frankische missionaris Anskar, dus van na de bloeitijd van Dorestad. In deze tekst is ook sprake van in Dorestad gedoopte Scandinaviërs, maar dat maakt de stad in deze tijd van rondreizende missionarissen niet meteen tot een missiecentrum, net zo min als dit de aanwezigheid van een kerk zou impliceren. Bij gebrek aan overtuigend archeologisch of historisch bewijs voor structurele kerkelijke activiteit in Dorestad zouden we eigenlijk moeten concluderen dat we het gewoon niet weten. Willemsen wringt zich jammer genoeg in allerlei bochten om Dorestad toch aan in ieder geval enige kerkelijke activiteit te helpen, zoals via de nogal dubieuze interpretatie van stenen sarcophagen als 'gidsartefacten' voor voortschrijdende missie. Een vergelijking met andere, contemporaine, *emporia* – zoals het al even kerk-arme *Quentovic* – was hier verhelderend geweest. Dorestad is juist ook heel interessant *zonder* bloeiend kerkelijk leven, en juist de dominante aanwezigheid van wereldlijke elite lijkt van groot belang voor het goed begrijpen van deze plaats.

Al met al hebben we hier een prachtig gemaakt boek, dat zeer terecht de aandacht vestigt op het rijke materiële verleden van Dorestad en dat op een aantrekkelijke manier doet. De interpretatie van de geschiedenis van Dorestad heeft daarbij helaas het onderspit gedolven – daarover is het laatste woord nog lang niet gezegd.

Nijdam, Han, **Lichaam, eer en recht in middeleeuws Friesland. Een studie naar de Oudfriese boeteregisters** (Dissertatie Leiden 2008, Middeleeuwse studies en bronnen 114; Hilversum: Verloren, 2008, 397 blz. + cd-rom, ISBN 978 90 8704 051 2).

Dit als proefschrift verdedigde boek is een historisch-antropologische studie naar menselijke fenomenen uit het verleden, in het bijzonder naar wat de auteur noemt de diepgewortelde menselijk driften eer en recht. Onder eer verstaat Nijdam agressie, geldingsdrang en krijgshaftigheid; onder recht rechtvaardigheidsgevoel, empathie, sociale inslag. Deze invulling van eer en recht als menselijke driften zal niet iedereen zonder meer aanspreken en ook Nijdam zelf houdt er niet aan vast. Zo stelt hij bijvoorbeeld agressie, geweld en eer soms naast elkaar als afzonderlijke fenomenen en gebruikt hij eer ook in de meer gangbare objectieve en subjectieve benaderingen van eer die men bewijst of reputatie die men geniet, respectievelijk hetgeen men aan zichzelf verplicht is of eergevoel. Hetzelfde geldt voor de invulling van het begrip recht. Ook dat gebruikt hij in verschillende betekenissen, zoals (objectief) een geheel van regels of (subjectief) een bevoegdheid.

Het boek bestaat uit twee delen. Deel 1 bevat een historisch-antropologische analyse van het lichaams- en mensbeeld in middeleeuws Friesland gebaseerd op een tekstuele analyse van boeteregisters, die als deel 2 op een CD-rom is toegevoegd.

In hoofdstuk 1 wordt met behulp van begripsvorming vanuit de cognitieve taalkunde en de culturele antropologie een theoretische basis uitgewerkt, die leidt tot een drielichamen model: fysiek, sociaal en politiek. Alvorens daarop in te gaan bespreekt Nijdam in hoofdstuk 2 het fenomeen compensatie en geeft hij een overzicht van de Oudfriese boete- of compensatieregisters en hun onderlinge verhoudingen. De filologische analyse en onderbouwing van deze relaties is te vinden in deel 2, waarin ook kritische edities van elf boeteregisters staan.

De mogelijkheid van compensatie komt voor in een zogenaamde vetemaatschappij waarin krenking van iemands eer leidt tot vijandschap tussen groepen mensen en gereguleerde wraakneming. De vete kan echter opgeheven of verzoend worden door het verstrekken van compensatie. De compensatie geschiedt in de vorm van bedragen in geld (of goederen) die tot standaarden verworpen en als zodanig worden vastgelegd. Nijdam bespreekt negentien Oudwestfriese en Oudoostfriese teksten uit verschillende tijden en met verschillen in teksttradities. Naast de boeteregisters zijn er ook nog andere bronnen met compensatielijsten. De verschillen tussen de besproken teksten vlakken echter niet weg dat er een duidelijke continuïteit bestaat ten aanzien van het systeem van compensatie.

Hoofdstuk 3 gaat dieper in op het vete- en compensatiesysteem. Opsommingen van wondlijsten komen in de vroege middeleeuwen bij vele volkeren voor. Echter, wanneer elders de vetemaatschappij, waaraan de boetes of compensaties verbonden zijn, verdwijnt en geschilbeslechting en bestraffing door een 'overheid' gaat plaatsvinden, gebeurt dit in Friesland niet en blijft daar de vetemaatschappij voortbestaan met een steeds verder verfijnd boetesysteem.

In de hoofdstukken 4-6 staan dan de drie lichamen centraal. Eerst het fysieke lichaam. Wat zeggen de boeteregisters over verwondingen en over het menselijk lichaam? Nijdam realiseert zich hierbij goed dat hij andere vragen stelt aan zijn – juridische – bronnen dan waarvoor deze bronnen zijn geschreven. Daarna volgt het sociale lichaam: de lichaamssymbolieken van het lichaam als land of als huis. Een functionerend lichaam was van levensbelang om aan de maatschappij te kunnen deelnemen. Daarvoor moest de Vrije Fries kunnen beschikken over zijn zes ledematen (ogen, handen en voeten) en zijn vijf zintuigen, alsmede over de bijstand van zijn zes 'handen': vader, moeder, broer, zuster, zoon en dochter. Alhoewel Nijdam zegt dat men niet ten koste van alles schema's